

PROTESTANTI I „PROTESTANTI” U ISTRI I NA KVARNERSKIM OTOCIMA U 16. I 17. STOLJEĆU

Nikola CRNKOVIĆ, Rijeka

I

Da su iz Istre i s Kvarnerskih otoka potekli samo Matija Vlačić, „Ahil čistoga protestantizma”¹, učen, domišljat i poticajan Petar Pavao Vergerije, neslomljiv i u mučeništvu postojan Baldo Lupetina te plodni pisac i prevoditelj Stjepan Konzul, bilo bi dosta razloga da se o tim krajevima govori kao o jednome od važnih žarišta protestantizma. Bez ustezanja možemo reći kako su to najjače duhovne osobnosti onoga vremena s ovoga tla. Već sama ta činjenica nukala je i nuka historiografe da istražuju fenomen protestantizma na ovome tlu, to više što je uz te istaknute ljude bio i krug marljivih protestantskih djelatnika i gorljivih vjernika.

Dvije su vrste izvora koji nam svjedoče o doseg i rasprostranjenosti reformacije u nas. Prvo su spisi i tiskani radovi nekolicine vodećih hrvatskih, slovenskih i talijanskih reformatora, koji su uglavnom u sferi interesa povjesničara književnosti i jezikoslovaca, iz kojih se vide razina, domet, sredstva i način djelovanja protestanata, a drugo su spisi državnih i crkvenih oblasti koje su suzbijale širenja nove vjeroispovijesti. Nedostaje vrlo važna komponenta: izvori prve ruke neposrednih propagatora reformacije, onih koji pridobivaju nove vjernike, koji stvaraju prve nukleuse protestantske crkvene organizacije u našim krajevima. Svi oni djeluju potajno, jer im javni rad nije bio dopušten. Nose sa sobom samo ono najnužnije i trse se da za njima ne ostane nikakav vidljiv trag, pogotovo ne takav koji bi njih i njihove sumišljenike mogao dovesti pred sud. Zbog toga su praktički jedini izvori o protestantskim vjernicima sačuvani u spisima Svetoga oficija, nekadašnje Inkvizicije, pred kojom su protestantski vjernici odgovarali kao heretici. Posve je logično da do Inkvizicije nisu uvijek dopirale ni istinite prijave ni najvažniji zatočnici reformacije. Zbog toga u krajevima gdje se reformacija širi u skrivenu obliku, kao kriptoprotentizam, prave dimenzije pokreta ostaju velika tajna i svaki se novi izvor tretira kao iznimna vrijednost.

Unatoč svojim nedostacima, spisi Svetoga oficija ostaju najvažnije izvorište za tu vrstu istraživanja. Na to je već upozorilo Uredništvo časopisa „Atti e memorie della Società

1 Tako ga je nazvao E. NACINOVICH, *Flacio, studio biografico storico*, Fiume 1886.

istriana di archeologia e storia patria" 1886. godine², objavivši spise Svetoga oficija o istražnom postupku protiv Gian Battiste Goinea i popis procesa u istome sudištu protiv počinitelja raznih crkveno i vjerski nedopustivih čina. No već u toj prvoj prezentaciji izvora te vrste očitovala se pristranost prema protestantizmu, što će s malim iznimkama (pristranost na drugoj strani!) postati trajnom značajkom historiografije toga povijesnog fenomena na našem tlu.

Rijetki su hrvatski i slovenski pisci, a jednako tako i talijanski, koji ne podliježu napaсти te pristranosti. Odakle ta pojava? Općenito se može reći — ne mjereći jačinu tih pobuda u svakome od njih — kako ih je tome vodio već sam postulat slobode savjesti, te su s naklonošću gledali na one kojima se to priječilo. Drugi je razlog sama reformacija koja je sa sobom donijela takve kulturološke nasade što su kao iskustva i dostignuća utkani u trajna dobra nekih naših sredina, a u Sloveniji predstavljaju začetak kulturnoga i nacionalnoga okupljanja. Treći je razlog stanje u Katoličkoj Crkvi prije reformacije. Nedvojbeno, u njoj se u doba renesansnih papa medicejskog i borgijevskog tipa nataložilo toliko neevandeoskog i svjetovnog te se reforma nametala kao bitno pitanje njezine opstojnosti i djelovanja, kao najpreči zahtjev vremena i duhovne obnove društva. Svakom obliku oporbe takvu stanju, u kojem su pojave udaljivanja od iskonskih kršćanskih ideala bile tako česte i očite, povjesničari mahom pristupaju kao etički ispravnu činu, to više što je takvu oporbu — bila ona erazmovska, luterovska ili savonarolovska — mogla pokrenuti samo snažna vjera, uzvišena svrha i spremnost na žrtvu.

Osim u izvorima i jednostranosti, istraživanje protestantizma u Istri i na Kvarnerskim otocima imalo je svoju determinantu i u nacionalnom pristupu. Talijanska historiografija tretirala je Trst, Istru i Furlaniju kao zonu kontaminacije, zonu u koju je zbog političkih granica onoga vremena sjeverna hereza izravno dolazila iz njemačkih zemalja i odatle se penetrirala na Apeninski poluotok.³ Hrvatska i slovenska historiografija zanimale su se poglavito za djelatnost protestantskih propovjednika u svojim etničkim sredinama. Pače, fenomenologijom protestantizma u našim stranama bavili su se gotovo isključivo jezikoslovci i povjesničari književnosti,⁴ što je posve razumljivo s obzirom

2 *Processi di Luteranesimo in Istria*, Ati e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria (u daljem tekstu AMSI), vol. II, fasc. 1 i 2, Parenzo 1886, str. 179–218. Tekst nema oznake autorstva, a u kazalu na naslovnoj stranici na mjesto autora stavljeno je *Direzione*, podrazumijevajući ravnateljstvo spomenutoga istarskog društva koje je ujedno bilo uredništvo časopisa.

3 Emilio COMBA, *Storia della Riforma in Italia*, Firenze 1881; ISTI, *I nostri protestanti*, Firenze 1897; Pio PASCHINI, *Riforma e controriforma al confine nord orientale d'Italia*, Roma 1922; ISTI, *Eresia e Riforma cattolica al confine orientale d'Italia*, Roma 1951; F. C. CHURCH, *I riformatori italiani*, vol. 1–2, Firenze 1935; Francesco SCHULLER, *La riforma in Istria*, Pagine Istriane, numero speciale, 4/1950, Trieste 1950; Armando PITASIO, *Diffusione e tramonto della Riforma protestante in Istria: La diocesi di Pola nel '500*, Annali della Facoltà di Scienze Politiche, Perugia 1968–1970; Delio CANTIMORI, *Recenti studi alla riforma in Italia e ai riformatori italiani all'estero*, *Storici e storia: Interpretazione della riforma protestante*, Torino 1971; Luigi DE BIASIO, *L'eresia protestante in Friuli nella seconda metà del secolo XVI*, *Memorie Storiche Forogiuliesi*, vol. LII, Udine 1972.

4 To se lijepo očituje u prikazima izvora i literature što su ih sastavili Bogo GRAFENAUER i Nada KLAJČ za odnosna poglavlja hrvatske i slovenske povijesti u *Historiji naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1959, str. 397–400 i 473–475. Dobar pregled literature o reformaciji u Hrvatskoj vidi također u Krešimir GEORGIJEVIĆ, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb 1969, str. 37.

na rezultate što ih je taj pokret donio: Slovencima književni jezik, a Hrvatima, koji su to već odavna imali, vrijedne prijevode biblijskih tekstova. Zbog takvih različitih usmjerenja hrvatsko-slovenskih i talijanskih istraživača i jedni i drugi malo su se mogli koristiti rezultatima druge strane.

Iz svih tih razloga i dan-danas nedostaju neki osnovni elementi objektivne spoznaje pojave i širenja reformacije u Istri i na Kvarnerskim otocima, pa i u južnoslavenskim zemljama općenito. Istraženija je, naime, kulturna tvorbenost hrvatskih i slovenskih promicatelja protestantizma, znatno manje socijalno politički aspekti reformacijskog pokreta, a najmanje konfesionalna, ekleziološka i teološka njegova strana. Stoga u nas i u samome pristupu protestantizmu ima još lutanja. Pojedine osobe ili struje olako se svrstavaju u protestantske, gotovo isključivo po kriteriju njihova odnosa prema određenim pojavama ili kanonima Katoličke Crkve, a ne prema njihovoj stvarnoj ekleziološkoj pripadnosti. Kao da još ne postoji temeljno mjerilo razludžbe reformnih krugova, pokušaja i struja unutar Katoličke Crkve od reformacijskih pokreta što su djelovali izvan nje i težili njezinu rastakanju. Primjerice, u našoj se historiografiji tršćanski biskup Pietro Bonomo prikazuje kao nositelj reformacije u ovim stranama,⁵ a on nikada nije bio protestant, nego je do kraja života (+ 1546) ostao katoličkim svećenikom. Njegov se krug u Trstu može obilježiti kao humanističko žarište, ali njegovo slobodoumlje, jednako kao i Erazmovo, nije samo po sebi vodilo protestantizmu.

Pored toga, u povijesnim prikazima širenja i uloge protestantizma na užem području Istre i Kvarnera očituju se i neke specifične slabosti. Tu ne samo da se ne razlikuju reformatori u Katoličkoj Crkvi od reformatora izvan nje, nego se sve do današnjega dana posve nekritički ubrajaju u protestante svi kršitelji crkvene stege i javnoga ćudoreda što su se našli na udaru Inkvizicije.

Skromna je zadaća ovoga članka da, upozoravajući na sva ta zastranjivanja, potakne budući objektivniji istraživački postupak i valorizaciju protestantskog pokreta u Istri i na Kvarnerskim otocima, a time i južnoslavenskim zemljama općenito. Daleko od pomisli da bi se pri sadašnjem stupnju istraženosti protestantskoga fenomena na ovome tlu u 16. stoljeću moglo izvršiti „prebrojavanje” njegovih sudionika i točna razludžba od onih koji to nisu, izložit ćemo samo neke napomene o dijelu historiografskih radova što se odnose na ovo pitanje, ne bi li poslužile kao moguća uputnica u adekvatniji pristup pri njegovu daljnjem istraživanju.

II

Prvi prikaz razvoja protestantizma u Istri potječe od Carla De Franceschija u sklopu njegove knjige bilježaka iz istarske povijesti.⁶ Već sâm naziv poglavlja u kojemu to izlaže, „Postupci u Istri protiv protestantizma”, pokazuje kako je on – služeći se poglavito starijom literaturom⁷, ali i određenom arhivskom građom koju u bilješkama ne

⁵ To dostatno ilustriraju napisi u našim enciklopedijama.

⁶ Carlo DE FRANCESCHI, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo 1879, str. 290–295.

⁷ Poziva se poglavito na slijedeća djela: Pietro KANDLER, *Annali*; August DIMITZ, *Geschichte Krains*, I–II, Leibach 1874; Pietro STANCOVICH, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, Trieste 1828, te na Valvazora.

navodi – na cijelu stvar s protestantizmom u Istri gledao kao na efemernu pojavu, koja na ovome tlu nije ostavila dubljega traga, te je važnije pratiti njezino suzbijanje negoli nju samu. Istina, on govori kako su novu vjeroispovijest u Istri „gorljivo širili domaći svećenici, isprva oprezno, a poslije podignuta vizira; osim što su iz drugih pokrajina dolazili revni protestantski propovjednici”⁸. No, malo zatim dodaje svoju opću ocjenu pokreta: „Zapravo, jednako u Mletačkoj Istri, kao i u austrijskoj, protestantizam nije uhvatio korijena; nalazimo tek malobrojne i usamljene njegove otvorene pristaše, ali nije malo osoba prosvjećenijih slojeva dalo povoda sumnjičavoj Inkviziciji da pokrene postupak.”⁹

Važno je De Franceschijevo upozorenje na spise inkvizicijskih procesa što ih je pronašao Tomaso Luciani u mletačkome Državnom arhivu.¹⁰ Naime na području Mletačke Republike organi Svetoga oficija nisu djelovali samostalno, nego zajedno s predstavnicima državnih vlasti, te ni jedna presuda nije mogla biti izrečena bez prethodna vidiranja i potvrde Vijeća desetorice. Zato su tu, kaže on, kazne znatno blaže nego drugdje, a smrtne presude vrlo rijetke.¹¹ De Franceschi navodi kako je u Istri od 1548. do 1591. godine pod naslovom protestantizma vođeno 110 procesa, ali su među njima i neki zbog heretičkih psovki, zbog uživanja nedopuštenih jela u vrijeme nemrsa te zbog posjedovanja, čitanja i širenja zabranjenih knjiga, a poslije, sve do 1700. godine, na udaru su vještice i čarobnjaci.¹²

De Franceschi očito teži distinkciji tih procesa, iako se ne upušta u njihovu pomniju analizu. Njemu je jasno da svi procesi što su vođeni pod naslovom protestantizma ne mogu biti tako tretirani, odnosno da dio optuženika iz tih procesa nema nikakve veze s protestantizmom.

Iz svega što smo rekli proistječe da je De Franceschi pristupio obradbi protestantizma na istarskom tlu trezveno i razborito, sa određenom dozom kritičnosti, te je njegova kratka sinteza toga problema pregledna i uvjerljiva. Zvuči paradoksalno, ali činjenica je da ćemo u kasnijih pisaca rijetko naći ta svojstva na jednome mjestu. Dodajmo još kako je on, spomenuvši sve najvažnije luteranske protagoniste iz Istre i u njoj samoj, prvi uočio određeni afinitet između domaćega glagoljaškog svećenstva i protestantizma.¹³

Objavljivanje popisa procesa vođenih pred Inkvizicijom u Veneciji¹⁴ zajedno s predgovorom uredništva AMSI¹⁵ faktografski je korak naprijed, ali se u interpretaciji naziru gotovo svi nedostaci o kojima smo prije govorili. Umjesto klasifikacije koja bi potakla

8 C. DE FRANCESCHI, *n. dj.*, str. 290.

9 *Isto*, str. 291–292.

10 Archivio dei Frari di Venezia.

11 C. DE FRANCESCHI, *n. dj.*, str. 291.

12 *Isto*, str. 292.

13 *Isto*, str. 295.

14 Vidi bilj. 2.

15 AMSI, vol. II, fasc. 1–2/1886, str. 179–187.

temeljitiše istraživanje tih procesa, popis je, složen abecednim redom optuženika, pružio malo novoga onome što je već utvrdio De Franceschi.

Zapravo, to je popis svih procesa što ih je inkvizicija vodila na ovom dijelu Mletačke Republike, te uz protestante (odnosi se poglavito na luterane, ali i na manji broj kalvinista i anabaptista) tu nalazimo optuženike za ateizam, za pripadnost islamu, pravoslavlju i drugim vjeroispovijestima, ali i sve ostale kršitelje vjerske i crkvene discipline. Među potonjima su mrsokusci u vrijeme nemrsa, zazivači vruga, preljubnici, optuženici za čaranje i magiju. Tu su također psovači „vještice”, priležnici i priležnice, bigamisti, svodnici i druga jadna i nesretna čeljad. Tu se pače našao i jedan uzurpator crkvenih dobara te neki posjednik što je tražio od svojih podložnika neka mu plate najamninu za zemlju prije nego namire crkvenu desetinu.

Od ukupno 161 procesa s toga popisa samo je njih 57 vođeno izrijekom protiv protestanata, 40 protiv njihovih svjesnih ili nesvjesnih suradnika, a relativna je većina onih (64) koji nemaju ništa zajedničkoga s protestantizmom. Dodajmo još kako optuženici u tim procesima nisu isključivo s područja Istre i Kvarnerskih otoka (Krka, Cresa i Lošinja), nego ih je 16 iz Trsta, Beneške Slovenije, Furlanije, Goričke, Kranjske i Dalmacije, a za 42 optuženika nema oznake zavičaja. Zato se, strogo uzevši, na temelju samoga popisa sa sigurnošću može reći kako je od 1548. do 1707. godine pred Inkvizicijom u Veneciji suđeno samo 47 Istrana zbog svoga zbiljskoga ili navodnoga protestantskog vjeroispovijedanja, a za ostale bi to trebalo utvrditi naknadnim istraživačkim postupkom.

Bernardo Benussi je u svojoj opsežnoj povjesnici Istre posvetio reformaciji samo četiri stranice,¹⁶ ali bez ustezanja tvrdi kako je tu imala više pristaša nego u bilo kojoj talijanskoj pokrajini te kako tu „gotovo nije bilo ni jednoga mjesta koje nije dalo svoj prinos novoj vjeroispovijesti i gdje reformacija nije imala javne ili potajne pobornike”¹⁷. Taj pisac zapravo ništa ne govori o reformaciji u Istri, jer je – opisavši djelatnost nekih njezinih protagonista što su djelovali izvan nje: Lupetinu, Vlačića, Vergerija i Konzula – spomenuo samo piransku skupinu oko Gian Battiste Goinea. U biti, Benussi je pod dojmom procesa što ih je vodila Inkvizicija (iako, čini se, nije imao u rukama njezine spise) te uopće ne pokušava razlučiti one što su usmjereni suzbijanju protestantizma od postupaka vođenih sa svrhom samoprečišćenja Katoličke Crkve i njezinoj nutarnjoj reformi.¹⁸ Otuda njegovo općenito preuveličavanje reformacije na području Mletačke Istre, bez ikakva dokaznog ili barem ilustrativnog svjedočanstva.

S druge strane, minimalizira širenje reformacije na austrijskom dijelu Istre, u Pazinskoj grofoviji,¹⁹ iako ujedno tvrdi: „Ipak u puku pokret nije bio ništa manji, jer je ona

16 Bernardo BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924, str. 309–313.

17 *Isto*, str. 310.

18 To se teško moglo očekivati od B. Benussija, budući da je on u svojstvu podpredsjednika AMSI jamačno i jedan od autora prikaza procesa pred Svetim oficijem u Veneciji. Vidi bilj. 2.

19 „Nella Contea il protestantesimo fece pochi progressi, perche quivi il governo arciduciale usava meno riguardi che nella vicina Carniola e non risparmiava nè il bando, nè le multe, nè il sequestro dei beni a chi professava la nuova fede religiosa” (B. BENUSSI, *n. dj.*, str. 313).

zadovoljavala nacionalni osjećaj²⁰, što je besmislica (u pogledu nacionalnoga osjećaja) i posve neosnovano, jer niti on niti itko poslije njega nije našao nikakva dokaza o ukorijenjenosti protestantizma u pučkim slojevima ne samo u Istri nego i na slaven-skom jugu uopće. Zato se s pravom može reći da je Benussijev pristup protestantizmu u Istri jednostran i površan.

III

Kao početak znanstvenog istraživanja reformacije u Hrvatskoj i Sloveniji uzima se rad Ivana Kostrenčića, koji je objavio najvažniju građu za povijest protestantske književnosti.²¹ Ono što je osobito vrijedno u tome prinosu jest istraživanje motiviranosti naših protestantskih djelatnika, okrenutih svome narodu u vrlo teškim vremenima turske najezde. Posebno značenje Istre u hrvatskom reformacijskom pokretu prvi je zapazio i istaknuo Franjo Bučar, koji je tome posvetio posebnu knjižicu.²²

U prvoj našoj preglednoj povjesnici književnosti²³ Branko Vodnik ističe dva smjera istarskoga protestantizma. Prvi je humanistički, kojega su glavne karike Matija Grbić, Matija Vlačić i Petar Pavao Vergerije, koji su svojom učenošću bili u samome vrhu reformacijskog pokreta u Njemačkoj, koji su reformaciji dali više nego reformacija nama. Drugi je smjer po svome izvoru pučko-glagoljaški, koji je odnjegovao nove nasade naše kulture. U njemu se, uz Primoža Trubara, vrijednošću svoga napora ističu Stjepan Konzul Istranin, Antun Dalmatin, Juraj Cvečić i Juraj Juričić. Ova dva smjera ne daju se strogo odijeliti jedan od drugoga, jer se u svima našim pobornicima reformacije uz humanističku naobrazbu spleću duhovne tradicije tla s kojega ponikoše, svi oni nose teret svoga podrijetla, svoju žudnju za zavičajem i svoje shvaćanje njegovih potreba. Vodnik ih razdvaja naslovom²⁴, a ne jasnom distinkcijom njihova značaja i značenja. Bitna je razlika među njima što su prvi svojim djelom više predani pokretu u zemlji u koju su se sklonili nego pokretu u zemlji iz koje su potekli. Oni su u evropskoj orbiti i ponosni samo na njih, ali su nam drugi bliži jer su na rodnome tlu ostavili dublji trag. Vodnik ne izražava to na ovakav način, ali nas potiče da tako razmišljamo.

Mihovil Kombol dao je posve površan pregled utjecaja protestantizma na hrvatsku književnost,²⁵ iako tvrdi kako je „prevodilački rad naših protestanata ipak smišljen i ozbiljan napor”. Njegovo je mišljenje da je „protestantizam dotakao samo periferiju hrvatskog narodnog tijela, a hrvatski protestantski spisi, nedovoljno rašireni radi plijenjenja

20 Na istome mjestu.

21 Ivan KOSTRENCIĆ, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur in den Jahren 1559–65*, Wien 1874.

22 Franjo BUČAR, *Reformacija među Hrvatima po Istri*, Zagreb 1918.

23 Branko VODNIK, *Povijest hrvatske književnosti I, Od humanizma do potkraj XVIII stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti, Zagreb 1913, str. 191–204.

24 Prve je prikazao u poglavlju pod naslovom *Humanizam uoči reformacije*, a druge pod naslovom *Hrvatski protestantski književni pokret*.

25 Mihovil KOMBOL, *Povijest hrvatske književnosti do narodnoga preporoda*, Zagreb 1961, str. 204–207.

i slaba odziva nisu izazvali nikakva daljeg samostalnog rada i ostali su bez utjecaja na dalji tok hrvatskog kulturno-književnog života”²⁶. To je svakako prerasko nijekanje značenja toga pokreta i njegovih rezultata (valja računati i posredne, a ne samo neposredne!), a što je izraženo već i naslovom poglavlja u kojem Kombol govori o protestantizmu, određivši ga kao „Protestantski pokušaj”.

Poput navedene dvojice povjesničara književnosti, Zvane Črnja obrađuje samo književni rad u doba reformacije a sama ga vjeroispovijest malo zanima.²⁷ Bitni su mu ljudi od pera, oni koji djeluju izvan Istre. Jedina osoba koja ne pripada tome krugu, koju su okolnosti spriječile da dospije u njega, a kojoj je zaista dao dosta prostora, jest Baldo Lupetina. Njegova potresna sudbina potresla je Črnjin umjetnički nerv te ga stavlja u uvodni dio teksta o protestantizmu više kao simboliku našega čovjeka onoga doba, razapeta između triju carstava i triju konfesija.

Črnja je osjetio da se protestantizmom u Istri nečemu teži. Zato je tome poglavlju dao naslov „Protestantske perspektive”, ali ih u tekstu nije definirao niti objasnio u čemu se one sastoje. Stoga takav naslov ima značenje nedorečene vizije, alegorijskog uresa teksta, a nije njegova logičko-sadržajna determinanta. Općenito Črnjin je tekst o protestantizmu neujednačen: dvije trećine teksta posvetio je Vlačiću, koji je naš najveći protestant, ali ne i najvažniji za povijest hrvatske kulture.

Zanimljivi su mjesto i prostor što ih je reformaciji dao Krešimir Georgijević u svojoj regionalnoj povijesti hrvatske književnosti 16–18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni²⁸. Iako je protestantizam dodirnuo samo rubne dijelove sjeverne Hrvatske i iako na prostoru što ga obrađuje nije ostavio gotovo nikakva traga, on dosta opširno govori o reformaciji općenito, o našim ljudima u tome vjerskom pokretu, o petorici najvažnijih sudionika (Vergerije, Vlačić, Trubar, Konzul i A. Dalmatin), o tiskari u Urachu i njezinim pothvatima. To je uvodni dio, pledoaje za svekoliki njezin potonji sadržaj, a u njemu od protestantskih pisaca spominje jedino kalvinskog propagatora Mihaela Bučića.

Na slične krajnosti u preuveličavanju ili umanjivanju značenja protestantizma u našoj historiografiji upozorila je Nada Klaić,²⁹ ali pri tome ni sama nije odoljela sličnoj napaсти. Naime, ona s pravom prigovara Miji Mirkoviću da je u svome Flaciusu³⁰ „nesumnjivo uvećao značenje protestantizma”³¹, u čemu je on ostao dosljedan i u svojoj velikoj monografiji o Matiji Vlačiću Iliriku³², ali njezin prigovor kako tome pokretu pridaje „dapače i političko i socijalno značenje” nipošto ne stoji. Ako je igdje u nas protestantizma bilo, makar i u zametku, zar je mogao ne imati i stanovito takvo značenje? Što se tiče slovenske historiografije i danas više-manje vrijede konstatacije što ih je

26 *Isto*, str. 206.

27 Zvane ČRNJA, *Kulturna historija Hrvatske. Ideje – ličnosti – djela*, Zagreb 1965, str. 287–299.

28 K. GEORGIJEVIĆ, *n.dj.*, str. 12–37.

29 *Historija naroda Jugoslavije, n. dj.*, str. 473.

30 Mijo MIRKOVIĆ, *Flacius*, Zagreb 1938.

31 Vidi bilj. 29.

32 Mijo MIRKOVIĆ, *Matija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1960.

1959. godine dao Bogo Grafenauer.³³ Do početka 20. stoljeća konzervativna struja (J. Turk) zapostavlja i nijeće reformaciju, pripisuje joj isključivo negativne rezultate, a liberali (F. Ilešič) glorificiraju njezine protagoniste kao svoje idejne predšasnike. U novije doba postoje tendencije da se reformaciji pripišu ili s njom povežu određeni pučki pokreti (štiftari), a seljačke bune s anabaptizmom, te da se konačni neuspjeh reformacije u slovenskim zemljama procjenjuje isključivo kao posljedica represije središnje državne vlasti, a ne činjenici da slovensko seljaštvo (to u ono doba znači gotovo cijeli slovenski narod) nije prihvatilo protestantizam.³⁴

IV

Povod ovome članku ipak nisu sva ta različita polazišta u istraživanju reformacije i u njezinoj historiografskoj prezentaciji, nego poglavito niz priloga što ih je o protestantizmu u Istri napisao Antonio Miculian u časopisu *Atti* što ga izdaje „Centro di ricerche storiche” (Centar za povijesna istraživanja) u Rovinju, ustanova Talijanske unije za Istru i Rijeku. Najprije je objavio uvodnu raspravu *Prilog povijesti protestantske reformacije u Istri*, I.³⁵, zatim nastavak pod naslovom *Sveti oficij i protestantska reformacija u Istri*, II.³⁶, pa treći nastavak *Protestantska reformacija u Istri – procesi luteranstvu*, III.³⁷ i naposljetku *Protestantska reformacija u Istri: Giacomo Morosini i porečka biskupija od 15. do 17. stoljeća*, IV.³⁸.

Uvodnom je raspravom pokazao da je protestantizam u Istri dobio novoga istraživača, no nade da će izvršiti korak naprijed u poznavanju toga problema i te epohe nije pobudio toliko svježinom svoga pristupa temi koliko činjenicom da je se prihvatio mlad stručnjak, sposoban za samostalni istraživački postupak, koji je nikao na ovome tlu i koji će, jednako otvoren prema hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj historiografiji,³⁹ znati naći pravi put za istraživanje protestantizma, to više što neće trebati svladavati neke osobite prepreke među njima, nego samo težiti njihovu boljem međusobnom povezivanju. Ako su te historiografije – hrvatska i slovenska na jednoj, a talijanska na drugoj strani – u ovome pitanju bile čime opterećene, to je njihovo isticanje (opet ne suptarničko) pojedinih glasovitih *protestanata s ovoga tla*, a poglavita bi zadaća bila da se

33 *Historija naroda Jugoslavije*, n. dj., str. 397–400.

34 Jedina su iznimka seljaci oko Beljaka (Villacha).

35 Antonio MICULIAN, *Contributo alla storia della Riforma protestante in Istria*, Atti, vol. X/1979–1980, Trieste 1980, str. 215–230.

36 Antonio MICULIAN, *Il Santo Ufficio e la riforma protestante in Istria II*, Atti, vol. XI/1980–1981, Trieste 1981, str. 171–240.

37 Antonio MICULIAN, *La Riforma protestante in Istria. Processi di Luteranesimo – III*, Atti, vol. XII/1981–1982, Trieste 1982, str. 129–169.

38 Antonio MICULIAN, *La riforma protestante in Istria: Giacomo Morosini e la diocesi di Parenzo dal XV al XVII secolo – IV*, Atti, vol. XIII/1982–1983, Trieste 1983, str. 293–332. Naslov je očito nespretno formuliran, pa je tako i preveden.

39 Na ovome se području istraživač ne može, naravno, suvereno kretati bez poznavanja njemačkih izvora i literature.

istraži *protestantizam na ovome tlu*, njegovi oblici, značajke, uvriježenost, eventualna međusobna povezanost njegovih aktera i zajednica.

Umjesto krčenja novih putova Miculian je krenuo utrtim stazama. U uvodnom radu ističe samo dva faktora što su utjecali na gospodarsko slabljenje i depopulaciju Istre: mletačko-austrijske ratove i boleštine.⁴⁰ Ne spominje blizinu turske granice i učestale turske prodore u zaleđe Istre i u nju samu, ni opću nesigurnost i rastrojstvo kojima su zahvaćene sve zemlje u koje se od polovice 15. stoljeća zalijeću turske čete, a što je poglaviti uzrok i pustošenju Istre u 16. stoljeću. U takvu stanju opstojnost nije samo stvar fizičke ustrajnosti, nego i vjere u mogućnost održanja, vjere u spas, u povoljni preokret. Vjera je glavni, ako ne i jedini moralni i psihološki faktor onoga vremena. Na ovim prostorima, u živoj vatri sukoba kršćanskoga i islamskoga svijeta svaka je vjeroispovijest svojim sadržajem morala ispuniti tu potrebu, jer su tu pobjeda i poraz imali vjersko-teološko značenje.

Bitna je značajka Miculianovih sastavaka što je pristran prema protestantizmu, te pre-dimenzionira njegovu rasprostranjenost i ukorijenjenost u Istri. Tako, primjerice, ponavlja Benussijevu tezu o Istri kao najprotestantskijoj pokrajini, samo, naravno, ne može reći talijanskoj, pa nespretno kaže s ove strane Alpa. To je, dakako, besmislica, jer su s ove strane Alpa sve slovenske pokrajine koje su sve od reda bile mnogo jače zahvaćene protestantizmom od Istre. To na neki način i sam izražava jer tvrdi kako protestantski utjecaj dolazi u Istru iz Kranjske, „čiji su staleži otvoreno prianjali novim vjerskim načelima”⁴¹.

U starijih pisaca vidi i preuzima samo one prosudbe koje se slažu s njegovim preduvjenjem. Tako prihvaća i citira Carla De Franceschija tamo gdje on govori o gorljivu širenju protestantizma u Istri,⁴² a prešućuje ocjenu toga istog pisca kako zapravo protestantizam nije tu uhvatio korijena.⁴³

Velika je vrijednost drugoga Miculianovog rada⁴⁴ jer je u njemu dobro opisao rad Inkvizicije u Veneciji i Udinama i što je objavio trinaest procesa vođenih pred Inkvizicijom u Udinama,⁴⁵ ali je u interpretaciji tih izvora i literature bio još neuspješniji nego u prethodnome radu. Tu posve nekritički prihvaća izvješća i publikacije najvatrenijih protureformatskih pobornika kakav je prije obraćenja bio Petar Pavao Vergerije, mlađi,⁴⁶ te Girolamo Muzio iz Kopra⁴⁷ i Agostino Valier⁴⁸, koji su na temelju nekih im-

40 *Atti*, vol X, str. 218–219.

41 A. MICULIAN, *Contributo*, str. 218.

42 *Isto*, str. 219.

43 Usp. oba citata u glavi 2. ovoga članka i bilješke 8 i 9.

44 *Il Santo Ufficio*, n. dj.

45 Spisi tih procesa pohranjeni su u dvije ustanove: *Biblioteca pubblica di Udine* i *Archivio vescovile di Udine*.

46 P. P. VERGERIJE, *Adversus apostatas Germaniae*.

47 Girolamo MUZIO pročitao se napisavši *Vergeriane*, polemičke spise protiv Petra Pavla Vergerija i njegova mlađega brata Ivana Krstitelja, puljskoga biskupa, potaknuvši da se kosti potonjega iskopaju iz groba i javno spale.

48 Agostino Valier, veronski biskup koji je u svojstvu apostolskoga vizitatora Istre i Dalmacije slao izvješća Svetoj Stolici.

presija više izražavali svoju bojazan pred protestantskom opasnošću i svoju revnu odaynost katoličanstvu negoli stvarno stanje protestantskog pokreta. Navlastito Vergerije i Valier izražavaju bojazan od bujanja protestantizma, ne zato što se on već zaista duboko ukorijenio i rasprostranio na ovome tlu, nego zato što mu nutarnje slabosti same Katoličke Crkve to dopuštaju i omogućuju.

Nego, da vidimo kako Miculian interpretira izvore što ih sam objavljuje. Najeklatantniji je primjer Pavla Skorupovića⁴⁹ iz Senja. Evo što o njemu piše: „Jedna od najvažnijih osoba koja je više godina širila herezu po Kvarnerskim otocima bijaše Pavao Skorupović, koji je jedno vrijeme prebivao u tvrđavi Palma u Furlaniji. Svakako, njegova propaganda i prozelitsko djelovanje nije moglo izbjeći crkvenim oblastima, pa se Sveti oficij u Udinama još 1587. počeo zanimati za njega. Poslije godinu dana on se sam svojevrijeme pojavio pred Svetim oficijem u samostanu sv. Franje u Udinama, rekavši inkvizitorima kako je došao u doticaj s protestantskom herezom u sredini gdje je živio sa svojim barbarom Furemaghom⁵⁰ u tvrđavi Brouaz, oko jedan dan udaljenoj od Senja.⁵¹ Protiv svoje volje, budući da se vazda držao kršćaninom, upustio se u islamsku, protukatoličku propagandu, ali odrešito isključuje da su drugi prihvatili njegove nazore, što je još više otežalo njegov položaj. Poslije nekoliko dana ispitivanja odrekao se krivovjerja i proces je zaključen odrešenjem optuženika.”⁵²

Poslije ovoga teksta zbilja ništa nije jasno, pa se nameće pitanje: tko je zapravo Pavao Skorupović? Je li on zaista jedna od najvažnijih osoba koja je širila herezu po Kvarnerskim otocima? Kakva je njegova veza s reformacijom u Istri?

Na temelju objavljenih procesnih spisa⁵³ lik Pavla Skorupovića gotovo ni malo ne slična osobi što ju je portretirao A. Miculian. U spisima se govori kako je Skorupović, po ocu Krmpočanin, a po majci Senjanin, kao mladić pobjegao iz uskočkoga Senja i utekao na turski teritorij. Tvrđava „Brouaz” u koju se sklonio zapravo je Obrovac, koji je od Senja udaljen dan plovidbe, koga su Turci osvojili 1527. godine i pretvorili u gusarsko i pljačkaško gnijezdo. Tu se Pavao sklonio kod svoga strica ili ujaka, koji se poturčio i primio ime Hurem (= blagi, dobroćudni), a budući da je bio janjičar, imao je naslov aga, koji se dodaje imenu. Odatle Huremaga, što je u zapisniku Inkvizicije upisano kao Furemagha, jer je naš (i turski) glas *h* najbliži glasu *f*.

Pavao nije dugo boravio na turskom teritoriju, nego nanovo mijenja zastavu i bježi na mletačko područje, jer se jamačno nije smio vratiti u carski Senj. Postavši mletačkim najamnim vojnikom služio je isprva u Zadru, a poslije u Trevisu, Mestrama, Veroni, Bressi, i Bergamu. Naposljedku ga nalazimo u furlanskoj tvrđavi Palma u ulozi pokajnika pred Inkvizicijom.

49 A. MICULIAN u objavljeni izvoru točno navodi oblik ovoga prezimena kao *Scoropuovich*, a u svome tekstu stalno griješi te ga piše *Scoporuovich*.

50 Ova je riječ jamačno ispravnije napisana u tekstu rasprave nego u objavljenom izvoru, gdje stoji „Furemagna”.

51 U izvorniku stoji „Brouaz nella terra di Lich in Dalmatia”, što zapravo znači da je Obrovac pripadao Ličkom sandžaku.

52 A. MICULIAN, *Il Santo Ufficio*, n. dj., str. 191–192.

53 *Isto*, str. 214–217.

Očito Skorupović nema nikakve veze s protestantizmom, niti on o tome bilo što zna. Pa i njegovo „muhamedanstvo” posve je površno. Možda je tu i tamo znao spomenuti neke muslimanske običaje, ali ni vjernik ni promicatelj islama nije bio. U Istri nije boravio, a isto tako ni na Kvarnerskim otocima, jer se oni u spisima ne spominju. Inkvizitori su shvatili da pred sobom imaju vjerski neuko čeljade, a u Miculiana je posve zatajio kritički pristup izvoru, pa je, izopačivši njegov smisao, toga čovjeka svrstao među protestantske propagatore.

Zbog takva odnosa prema izvorima, potrebno je ovdje ukratko reći koju je građu Miculian zapravo objavio. Pođimo redom. Od trinaest procesa kojih je spise objavio u prilogu svoga drugoga rada⁵⁴ samo se pet odnosi na luterane i kalviniste, a ostali na druge nekatolike i na obične kršitelje vjerske i crkvene stege.

Prvi protestant kojem sudi udinska Inkvizicija je Filip Rudolf, sin Tiburcijev iz Senožea kod Trsta. Godine 1595. svojevorno se javio Inkviziciji, odrekao se luteranstva i bio pušten. Zapravo, ovaj proces, sam po sebi zanimljiv, nije trebao biti uvršten u prilog o protestantizmu u Istri, jer Filip Rudolf nije Istranin, nego Krašanin iz Slovenskog primorja.

Drugi je sličan proces u povodu obraćenja Giovanni Battiste De Franciscisa iz Rijeke, koji je prije bio kalvinist. I on je, poput Filipa Rudolfa, odgojen u protestantskoj sredini (u Klagenfurtu, odnosno Celovcu), te se poslije, došavši u doticaj s katoličanstvom, obratio. Pred Inkvizicijom se taj plemić, svećenik i vojnik 1618. godine svojevorno pojavio, priznao pogrešnost svojih prijašnjih nazora i potvrdio pripadnost Katoličkoj Crkvi. Inkvizicija mu je za pokoru odredila da se tri puta godišnje⁵⁵ mora ispovjediti i pojaviti se pred papinskim nuncijem u Veneciji ili u Rimu, što je gotovo simbolična kazna.

Protestant sličan prethodnoj dvojici je i Martin Goić iz Krapnja kod Šibenika, koji se kao 12-godišnji dječak našao u Varaždinu, zatim u Grazu i Beljaku (Villachu) i tu postao protestantom, ali se 1607. godine sam obratio na katoličanstvo. No, i tu valja reći kako ne vidimo nikakva valjana razloga da se Goić uvršćuje u povjesnicu istarskog protestantizma.⁵⁶

Posve je nejasan slučaj nekoga liječnika, kojega se ime ne spominje, a koji je navodno iz Pirana, a po drugoj verziji iz Nizozemske.⁵⁷ O njemu je vođen samo istražni postu-

54 *Isto*, str. 199–240.

55 A. MICULIAN je ovdje ispustio dio teksta i pogrešno ga citirao, jer navodi: „Confessarsi almeno tre volte all'anno ovvero nella Pasqua di resurrezione (15. agosto), per Natale...” (na istome mjestu, str. 190), a treba stajati tako da u prijevodu glasi: „... Ispovjediti se najmanje tri puta godišnje, to jest za Vazam uskrsnuća, za Uznesenje presv. Majke Božje koje dođe 15. kolovoza i za Božić...”, kao što stoji u objavljenom izvoru (str. 212).

56 Goićev vjeroispovjedni životopis inače je vrlo zanimljiv, ali se A. MICULIAN i ovdje upušta u nepotrebna domišljanja. Primjerice, on u tome tekstu vidi (ne navodeći gdje i u čemu) „deposizione che ci permette di definire con chiarezza l'interesse destato dall'eresia nella città di Sebenico ed in Croazia”. *Isto*, str. 218–220.

57 *Isto*, str. 238–239. Možda je tu riječ o privremenom boravku Giovanni Battiste Goinea, poznatoga piranskoga protestanta i liječnika. Usp. Silvano CAVAZZA, *Profilo di Giovanni Battista Goineo, umanista piranese*, Atti, vol. XI/1980–1981, Trieste 1981, str. 135–163 i tamo navedenu literaturu te E. SCHATZMAYR, *Johannes Baptist Goineo und zeitgenössische Anhänger der Reformation in Istrien und Triest*, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, br. 15/1894.

pak saslušavanjem njegovih poznanika kao svjedoka, ali nema traga o tome da bi bio suđen.

Amo svakako pripadaju spisi istražnoga postupka o putovanju Petra Pavla Vergerija kroz Furlaniju 1558. godine. Inkvizicija je ispitala pet osoba, ali ne u svojstvu optuženika, nego kao svjedoke.

U svemu možemo reći kako se od pet sudskih i istražnih postupaka udinske Inkvizicije u najboljem slučaju samo tri odnose na osobe iz Istre i s kvarnerskoga područja, a ostala dva u Miculianovu radu, onako naslovljenu, nisu trebala dobiti mjesta. Što je s ostalih devet procesa? Navedimo ih redom kako ih je Miculian objavio. Prvi je slučaj Georgia Rosslea iz Trsta, koji je optužen i osuđen zato što je, iako još neposvećen za duhovnika, služio misu, ispovijedao, krstio i dijelio sakramente.⁵⁸ Poslije, osuđen u jednome samostanu, otvoreno je očitovao neposluh i prijetio redovnicima, pače i gvardijanu, kako će ih izbatinati. U procesu se nigdje ni jednom riječju ne spominje hereza, protestantizam, luteranstvo ili bilo koji drugi oblik otpadništva od Katoličke Crkve. Drugi je, već spomenuti, Pavao Skorupović, čije je protestantstvo Miculian izmislio. Zatim je proces Petru Burđu iz Omiša zbog bigamije.⁵⁹ Objavljivanje ovoga izvora na ovome mjestu prava je besmislica, koliko god sam po sebi bio zanimljiv. Isto se može reći o procesu Ivanu Pavloviću iz Dalmacije kome je, kao i Skorupoviću, suđeno zbog nekadašnje pripadnosti islamu i koji je jednako tako oslobođen, s tim da mu je određena molitvena i druga pokora.⁶⁰ Iza toga su spisi o suđenju dvojici hrvatskih vračeva što se bave magijskim iscjeljivanjem bolesnika,⁶¹ pa Jakovu Kalapoviću iz Dalmacije jer je jeo meso u nemrsne dane⁶² i na kraju Jurju Nikiću, pravoslavcu iz Kotora, koji se obratio na katoličanstvo.⁶³ Sve je to samo opterećenje teksta izvorima koji mu ne pripadaju i unošenje zbrke u historiografiju. Jer, primjerice, koji će etnolog tražiti hrvatske vrače među istarskim protestantima?

U trećem nastavku svojih priča o protestantizmu u Istri,⁶⁴ poslije opsežna uvoda, objavio je još šest procesa pred Inkvizicijom. Nećemo se osvrnati na taj uvodni dio, jer ima sve već istaknute značajke, a to znači da mu nedostaju neki temeljni elementi znanstvenog rada.⁶⁵ Zadržat ćemo se samo na objavljenim spisima Svetoga oficija. To je dio do sada neobjavljenih spisa procesa vođenih pred inkvizicijskim sudištem u Veneciji, naravno, onaj dio koji Miculian drži najuvjerljivijim dokaznim i ilustrativnim mate-

58 A. MICULIAN, *Santo Ufficio*, str. 200–203.

59 *Isto*, str. 221–225.

60 *Isto*, str. 226–229.

61 Neki Leonardo (*isto*, str. 232–233) i Mihovil Sevilla (*isto*, str. 230–231).

62 *Isto*, str. 234–235.

63 *Isto*, str. 236–237.

64 Vidi bilj. 23.

65 Zar se može takvim nazvati rad u kojem se u protestante ubraja neka tobožnja vještica, „fattuchiera”, ili pak svećenik Grisostomo De Romani iz Umaga za kojega se kaže kako je „figura più singolare tra li eretici”, a sam navodi izvor u kome ga Inkvizicija posve oslobađa optužbe? *Isto*, str. 142–145.

rijalom o uvriježenosti i rasprostranjenosti protestantizma u Istri. Stvarno, ovaj put su svi „optuženici” iz Istre, ako ne rodom, onda službom u njezinu mletačkom dijelu.⁶⁶

Najstariji proces vođen je protiv redovnika Teodora iz nekoga koparskog samostana. Započet je 1549. godine, dakle u drugoj godini djelovanja Svetoga oficija na mletačkom državnom tlu. Predmet se sastoji od anonimne prijave da je fra Teodoro u Kopru surađivao s P. P. Vergerijem, naime da je „držao školu i učio djecu luterovskoj herezi”⁶⁷. Nema spisa o istražnom postupku i nema presude, te se ne zna sudbina ovoga redovnika rodom iz Brescie.

Slijedeći je optuženik Pietro de Conti iz Umaga⁶⁸, koji je optužen zbog luteranstva, a zapravo je vjerski ignorant i pustopašnik te je kažnjen samo na mjesec dana zatvora. Miculian, unatoč tome, kaže kako „De Conti fù una delle persone più eretiche di Umago”⁶⁹.

Proces Damianu Cesarellu⁷⁰ iz Bala 1570. godine nema ništa zajedničkog s protestantizmom. Optuženik se pobunio, bolje rečeno, prigovarao je zbog prevelike nagrade korizmenome propovjedniku (5 dukata), te je izjavio kako bi više volio da u Balama nema ni svećenika ni redovnika i da se ne služe mise. Eksces ima socijalnu notu, a ne vjeroispovijednu, jer se luteran ne bi odricao mise.

Jednako tako ne pripada protestantima neki fra Lodovico iz Rovinja⁷¹, koji je došao pred Inkviziciju zato što se lakovjerno dao nasamariti od neke tobožnje redovnice iz Španjolske te je od nje uzeo i dijelio neko zrnevlje, „aue”, što je njoj donio s neba anđeo čuvar.

Zanimljiv je sudski predmet o Jakovu Kusaru iz Pomera kod Pule.⁷² Taj čovjek, po zanimanju brijač i „kirurg”, istarski je Hrvat, te mu u istrazi treba prevoditelj. Stvarno je bio protestant, ali kad se nakon lutanja po Poljskoj i Njemačkoj nanovo našao u Istri, sam se prijavio Inkviziciji, odrekao se te vjeroispovijesti i primio katoličanstvo. On je ujedno i jedini sigurni protestant iz ove skupine, ali ni on nije primio novu vjeru u Istri, nego u inozemstvu, gdje je bio sa svojim roditeljima.

U ovome nizu kronološki je posljednji slučaj don Domenica Ferraresea, svećenika iz Rovinja. Godine 1699. našao se pred Inkvizicijom, optužen da je višekratno snubio jednu vjernicu u toku ispovijedi...

66 U prezentaciji te građe A. MICULIAN se ni ovaj put, kao ni u prethodnome radu, nije držao ni abecednoga ni kronološkoga reda.

67 „(...) in Istria staua co: il Vescouo et teneua Schola, et insegnaua à fanciulli heresie lutherane...”
A. MICULIAN, *La riforma protestante in Istria*, str. 169.

68 *Isto*, str. 164–168.

69 *Isto*, str. 145.

70 U AMSI, vol II, fasc. 1 i 2/1886, str. 213 stoji Casarella, a u Miculiana, *n. mj.*, str. 161–164 to se prezime stalno navodi u obliku Cesarello.

71 A. MICULIAN, *La riforma protestante in Istria*, str. 160–161.

72 *Isto*, str. 157–158.

Posljednji, četvrti nastavak svojih izlaganja o protestantskoj reformaciji u Istri⁷³ Miculian je posvetio stanju u Katoličkoj Crkvi na području porečke biskupije. Ima sve značajke prethodnih. Razlika je samo u tome što se ovaj njegov rad temelji samo na jednom izvoru. Pred Inkvizicijom se u toku 16. i 17. stoljeća našla samo jedna osoba iz te biskupije: Giacomo Morosini, star 34 godine, rodom iz Venecije, kanonik katedralne crkve sv. Eufrazija u Poreču, pripadnik poznate loze mletačkih nobila kojoj je pripadao i tadašnji mletački patrijarha i primas Dalmacije Giovanni Francesco Morosini.⁷⁴

Iako nema nikakvih drugih indicija o širenju protestantizma u Porešćini, Miculianu je ovaj jedan proces dostatan za dalekosežni zaključak: novi je vjeroispovijedni pokret uspio tu zahvatiti dio društvenih staleža.⁷⁵ Kakav je Morosinijev vjerski lik? Miculian to rješava jednostavno: Morosini je optužen zato što je ispovijedao luteranske ideje,⁷⁶ iako se u spisima procesa što ih sam objavljuje nigdje ne spominje luteranstvo niti bilo koja druga određena vjeroispovijest ili sekta što je nastala izdvajanjem od Katoličke Crkve. U popisu procesa vođenih pred Inkvizicijom u Veneciji što ga je objavio AMSI razlog Morosinijevu suđenju označen je izrazom „bestemie ereticali”⁷⁷, što je puno bliže istini od Miculianove prosudbe. Teško je reći koliko je Giacomo Morosini zaista bio heretik. Svjedoci potvrđuju kako je bio psovač, neuredan svećenik i kako je živio u konkubinatu. Istom bi pomnija istraživanja trebala pokazati kakva je narav teoloških i eklezioloških zastranjivanja toga mladog teologa, i kakvi su njihovi korijeni, a dotle je svako olako njegovo svrstavanje u protestante bespredmetno.

V

Qui bene distinguet bene docet. U historiografiji istarskoga protestantizma, pa i onoga na južnoslavenskom tlu općenito, nije se dostatno slušala ta drevna poruka. Istraživanje te pojave na ovim prostorima, kao što smo vidjeli, još je opterećeno raznim pristranostima koje zamućuju pogled i unose zbrku.⁷⁸

73 Vidi bilj. 24.

74 Zanimljivo je da je u sudskom vijeću koje je sudilo Giacomu Morosiniju bio i Giovanni Francesco Morosini. Vidi *isto*, str. 307.

75 *Isto*, str. 303.

76 „Giacomo Morosini venne accusato dal tribunale di Venezia per aver professato idee luterane.” *Isto*, str. 104.

77 AMSI *n. mj.*, str. 215.

78 Najnoviji primjer takve opterećenosti očituje se u članku što ga je napisao prof. dr. *Josip Adamček*, *Reformacija u hrvatskim zemljama*, Zbornik radova trinaestog znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu” 1985, Pula 1985, str. 61–77. U toj kratkoj sintezi, u kojoj je trebalo ocrtati bitne konture protestantizma na našem tlu, zbrka je zaista potpuna, tolika da poslije svega što smo ovdje rekli ne zaslužuje nikakva komentara. Evo nekoliko odlomaka koji se odnose na Istru: „Reformacija se najprije, još 30-ih godina XVI stoljeća, počela širiti u I s t r i. Nova vjerska shvaćanja prodirala su iz Trsta i preko Kranjske. U Trstu su uz reformaciju pristali biskup Petar Bonomo (+ 1546) i njegov nasljednik Franjo Jožefić. (...) Prema istraživanjima A. M i c u l i a n a u venecijanskom dijelu Istre pokrenuto je u 16. i 17. stoljeću 155 procesa protiv pristaša Luterove vjere. Sveta inkvizicija je luteranske 'heretike', osim u Puli, otkrila u Rovinju, Umagu, Kopru, Vodnjanu, Fažani i u još 20-tak mjesta. (...) Reformaciju su u Pazinskoj grofoviji prihvatili brojni plemići i građani, a zatim i seljaci.

Živimo u doba proboja ekumenizma, u vremenu kršćanske samospoznaje i samoprečišćenja u odnosu prema prošlosti. Svjedoci smo živih kontakata i okupljanja kršćanskoga svijeta. Te stare zatrovanosti uzmiču ne samo pred simbolom kršćanske ljubavi nego isto tako pred razboritim međusobnim uvažavanjem vrijednosti svake pojedine kršćanske zajednice. Zatvorenost i jednostranost nije više svojstvena međucrkvanim odnosima, a pogotovo ne u istraživanju crkvene povijesti.

Nasuprot tome, stara omraza između katoličanstva i protestantizma kao da se, napuštajući ih, prenijela u svjetovnu historiografiju, dobivajući nova ruha, nove komponente i značajke. Ne upuštajući se u analizu idejnih osnova i osobnih motiva povjesničara, vidjeli smo kako ta jednostranost opterećuje historiografiju. Naše ideologizirano doba ustrajno nudi svoje kriterije jednoj prošlosti koju već odavna valja držati prevladanom, to više što se s današnje povijesne distance, ekumenistički nastrojene, oba povijesna aktera sada prosuđuju otvoreno i objektivno.

Istarski je protestantizam bio takav i toliki te zaslužuje da ga se istražuje bez preduvjetenja o njegovoj proširenosti i uvriježenosti. Bio je takav i toliki te mu nije potrebno nečijom naklonošću otkrivati prave dimenzije, svojstva i vrijednosti. Osobito mu nije potrebna „naklonost” koja mu pripisuje i ono što u nj ne spada, koja u njegove pobornike svrstava i one što ni jednome vjerskom pokretu ne mogu biti dika, a pogotovo ne duhovno i etički čistome protestantizmu 16. stoljeća.

I naposljetku, istarski protestantizam, takav kakav bijaše, bio je podjednako zanimljiv hrvatskoj, slovenskoj i talijanskoj historiografiji, ali se ne smije zaboraviti znatan istraživački prinos njemačke, navlastito austrijske historiografije. Orijehtacija na samo jednu literaturu, bilo koju od spomenutih, nužno vodi promašajima, a promašaja je u povijesnici istarskoga protestantizma već zaista dosta.

Jedno od najvažnijih središta protestantizma u Istri bio je L a b i n. Iz tog gradića potječu istaknuti reformatori Baldo Lupetina i Matija Vlačić Ilirik. Inkvizicija je 1583. u Labinu otkrila veliku skupinu 'heretika'.”

Ovdje valja dodati kako je A. Miculian u svojem posljednjem napisu na ovu temu bio znatno odmjereniji nego u gore prikazanima. U članku *A. Miculiana*, Nepoznati izvori za povijest protestantske reformacije u Labinštini u XVI stoljeću, Zbornik radova trinaestog znanstvenog skupa „Susreti na dragom kamenu” 1985, Pula 1985, str. 109–120, iako zadržava svoja bitna polazišta, demantira i neke svoje prvotne tvrdnje i J. Adamčeka. Naime, on u zaključku svoga rada, među inim, priznaje: „No ipak možemo ustvrditi da poslije smrti Matije Vlačića Ilirika i Balda Lupetine nije bio znatan broj onih koji su, na različite načine, prihvatili herezu. To potvrđuje i mali broj suđenja što smo ih istražili u Labinštini tijekom XVI stoljeća.”

RÉSUMÉ

L'Istrie, région croate située aux frontières de l'Italie et de la Slovénie, a donné quelques grands personnages à la Réforme, tels Flacius Illyricus, Vergerius et Baldo Lupatina. Bien que la Réforme prit racine en cette province croate, la recherche historique de ce temps est marquée non seulement par l'absence d'éléments nécessaires, mais aussi par la partialité manifeste des recherches existentes.

Le domaine un peu mieux connu est celui concernant l'activité culturelle des réformés croates et slovènes; plus discrets sont les aspects socio-politiques du mouvement de la Réforme en Istrie, et pratiquement absente la dimension ecclésiale et théologique faute de recherches sérieuses. Il convient d'ajouter qu'il y a encore beaucoup d'errements dans l'approche des chercheurs à l'égard de la Réforme. Certaines personnes et tendances sont facilement étiquetées de „protestantes” en fonction d'un critère exclusif, à savoir leur attitude à l'égard de certains phénomènes propres à l'Eglise catholique de l'époque et non en fonction de leur appartenance ecclésiale réelle.

Il n'existe en effet aucun critère de séparation valable pour distinguer les milieux réformistes à l'intérieur de l'Eglise catholique de ceux qui agissaient en dehors d'elle, cherchant son éclatement et sa désagrégation. Il convient donc de condamner l'attitude encore très présente de juger cette période de l'histoire de l'Eglise selon des critères idéologiques contemporains, car cette approche, non seulement fausse l'interprétation des événements et relations passés, mais crée également la confusion et entretient malentendus et divergences.